

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

NINA TRAMŠEK

Somatska frazeologija v Gutsmanovem slovarju

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

NINA TRAMŠEK

Somatska frazeologija v Gutsmanovem slovarju

Diplomsko delo

Mentor: red. prof. dr. Erika Kržišnik

Univerzitetni študijski program prve stopnje:
Slovenistika enopredmetno

Ljubljana, 2012

Zahvaljujem se ...

... mentorici red. prof. dr. Eriki Kržišnik za vse koristne nasvete in pomoč pri pisanju diplomske naloge.

... družini za vso podporo pri študiju.

Izveček

Somatska frazeologija v Gutsmanovem slovarju

Namen diplomskega dela je prikazati stanje frazeologije v Gutsmanovem slovarju *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der Verdeutschen windischen Stammwörter, unda einiger voruuglichern abstammenden Wörter* iz leta 1789. V prvem delu se osredotoči na dve vprašanji, in sicer na vključenost ter zapis frazemov v slovar. Poudarek je predvsem na pomenski razlagi frazemov in njihovi primerjavi s tistimi, ki se pojavljajo v delih Antona Murka in Maksa Pleteršnika. V nalogi je prikazana tudi zastopanost posameznih delov telesa kot sestavin frazemov. S pomočjo korpusa delo predstavi bodisi današnjo spremenjeno bodisi enako rabo frazemov iz slovarja.

Ključne besede: frazem, somatska frazeologija, somatizem, Ožbalt Gutsman.

Abstract

Somatic phraseology in Gutsman's dictionary

The aim of this diploma thesis is to depict the state of phraseology in Gutsman's dictionary *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der Verdeutschen windischen Stammwörter, unda einiger voruuglichern abstammenden Wörter* from the year 1789. In the first part of my diploma thesis I have focused on the inclusion of phrasemes and the way they have been written into the dictionary. The main focus is on the semantic meaning of phrasemes and their comparison with phrasemes which occur in the works of Anton Murko and Maks Pleteršnik. This diploma thesis also includes the representation of separate parts of the body as components in phrasemes. With the use of the corpus this diploma thesis presents the old unchanged meaning or the new changed meaning of the phrasemes from the dictionary.

Key words: phraseme, somatic phraseology, somatism, Ožbalt Gutsman.

1	Teoretični uvod.....	7
1.1	Kdo je bil Ožbalt Gutsman?	7
1.2	Somatska frazeologija	7
1.3	I. Grafenauer: Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik	8
1.3.1	Nemški vzorci v Gutsmannovem slovarju	8
1.3.2	O pregovorih v Gutsmanovem slovarju	9
2	Seznam zbranih frazemov	9
2.1	Nedoslednosti pri zapisu frazemov	12
2.2	Razlaga zbranih frazemov	12
3	Pomenske sestavine somatizmov	20
4	Primerjava frazemov Gutsmana s tistimi pri Murku in Pleteršniku	21
4.1	Primerjava z Antonom Murkom	21
4.2.1	Somatska frazeologija pri Murku	22
4.2	Primerjava z Maksom Pleteršnikom	24
4.3	Primerjava z Grafenauerjevo zbirko pregovorov, rekov in prilik	26
5	Zastopanost posameznih delov telesa	27
6	Kateri frazemi so v rabi še danes?	28
7	Zaključek	30
8	Povzetek	31
9	Viri in literatura	31
9.1	Viri	31
9.2	Literatura	32

Graf 1. Zastopanost delov telesa kot sestavin frazemov	27
Graf 2. Zastopanost delov telesa kot sestavin frazemov 2.....	27
Graf 3. Pojavitev posameznih frazemov v Fidiplus	28
Graf 4. Pojavitev posameznih frazemov v Fidiplus 2	29

1 Teoretični uvod

1.1 Kdo je bil Ožbalt Gutsman?

Ožbalt Gutsman, slovenski jezuit, filolog in nabožni pisatelj ter slovničar, in kot mu pravi Scheinigg: »ustanovitelj slovničnega delovanja na Koroškem,« je bil rojen 4. avgusta 1727 v kraju Grabštajn (Grafenstein) na Koroškem. Šolo je obiskoval v Kremsu, Zvolenu (Slovaška), Gradcu in na Dunaju. Študiral je teologijo in se okoli leta 1760 vrnil v Celovec kot potujoči misijonar.

Tri desetletja se je ukvarjal z jezikom in književnostjo na Koroškem in vanju tudi aktivno posegal tako, da je prevajal in sestavljal nabožne spise v koroški različici slovenskega jezika, pri čemer se je naslanjal na kranjsko knjižno izročilo.

Sama se bom ukvarjala s frazeologijo, povezano z deli telesa v enem njegovih najpomembnejših del, slovarju *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der Verdeutschen windischen Stammwörter, unda einiger voruuglichern abstammenden Wörter*, ki je izšel leta 1789.

1.2 Somatska frazeologija

V svojem diplomskem delu se bom ukvarjala s somatsko frazeologijo, za katero Erika Kržišnik pravi, da obsega tako velik obseg frazemov, da predstavlja samostojni del frazeologije (Kržišnik 2009: 151). Somatski frazemi so tisti, ki imajo za vsaj eno sestavino del človeškega telesa. Sem ne spadajo le vidni deli telesa, ampak tudi notranji organi (Antosiewicz Škraba 2011: 12). Ko so se jezikoslovci že v preteklosti lotevali proučevanja somatizmov v frazeologiji, so naleteli na naslednje (nekateri le navidezne) ovire. Prva je razmejitev med človeškimi in živalskimi deli telesa, pri čemer nekateri upoštevajo oboje, drugi le prve. Pod naslednjo dilemo spada razmejitev med nevidnimi (notranjimi) in vidnimi organi, pri čemer so prvi v frazeologiji bolj pogosto rabljeni kot drugi. Kot v svojem članku z naslovom Telo in frazeologija zapiše Erika Kržišnik: »Rezultat dileme sta dve skrajnosti: nekateri upoštevajo le »zunanje« dele, drugi pa kot del telesa obravnavajo celo *dušo*, ki v frazeoloških zvezah do določene mere resnično nastopa kot del telesa [...] Dejstvo pa je, da so poimenovanja zunanjih delov telesa bistveno pogostejše frazemotvorna kakor poimenovanja notranjih organov, kar je pričakovano, saj so njihova oblika, velikost, funkcija itd. mnogo bolj očitne.« (Kržišnik 2009: 152)

1.3 I. Grafenauer: Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik

Ker sem si pri diplomski nalogi pomagala tudi z delom Ivana Grafenauerja, ga bom v uvodu na kratko predstavila.

Mnogo Gutsmannovih pregovorov je danes popolnoma neznanih (podobno usodo so doživeli tudi pregovori A. J. Murka) predvsem zato, ker so po večini izginili iz rabe oziroma so zastareli. Kot v Gutsmanovi biografiji z naslovom *Osvald Gutsman* zapiše Jan Scheinigg: »Zanimiv pa je Gutsmannov rečnik še v tem, da hrani blizu 90 slovenskih prislovic in narodnih rekov.« (Scheinigg 1885: 631) V nadaljevanju omeni tudi, da naj bi Gutsman tiste pregovore, ki izvirajo iz nemščine, in jim dodal slovenski duh. Med pregovori pa so tudi takšni slovenskega izvora (Scheinigg 1885: 631).

Frazeme pa je Gutsman iskal še na druge načine:

- prevajal je iz latinščine,
- prirejal je po domačih ali tujih virih,
- nekatere je slišal od koroških in drugih Slovencev in si jih je zapomnil ali zapisal.

Breznik je kasneje našel še nov Gutsmannov vir, in sicer Jambrešičev latinski leksikon, pri čemer pa je kot zapiše Grafenauer: »Verjetno, da je ta ali oni izmed Jambrešičevih pregovorov dal povod, da se je Gutsman ob njem spomnil znanega domačega pregovora in ga zapisal ali pa da je kak izrek po Jambrešičevih besedah tudi kako jezikovno preoblikoval.« (Grafenauer 1935: 3) Vendar pa v nadaljevanju še zapiše, da je povezava možna le pri enem primeru, in sicer: *vušete pudigovati* : *vuha podiči*¹

1.3.1 Nemški vzorci v Gutsmannovem slovarju

Pomembna je primerjava z nemškimi besednjaki iz 18. stoletja. Za osnovo si je, kot zapiše Grafenauer, Gutsman »izbral neki² nemško-latinski besednjak [...] in najsi je potem svoj rokopis tudi izpopolnjeval in popravljal še po raznih drugih virih.« (Grafenauer 1935: 4–5) To pa nam dokazuje tudi primer njegovega članka: *der große Zehne – nogni pauc*. To je dokaz, da Gutsman ni črpal samo iz nemškega slovarja, ampak tudi latinskega, saj v njem ni govora o palcu na nogi, saj nemški jezik za poimenovanje le-tega nima posebne besede. Svoj rokopis pa je potem dopolnjeval in popravljal še pod vplivi drugih virov (Grafenauer 1935: 4).

¹Podobnost lahko opazimo, zaradi jezikovne oblike glagola *podiguvati* v hrvaškem jeziku.

² Grafenauer skozi ves članek navaja nedoločni zaimsek (neki, nekega ...) za besednjak, ki je bil Gutsmanu zgled za pisanje slovarja. Šele kasneje – na 6 strani – začne z navajanjem možnosti. Kot prvo izpostavi dva po zgradbi Gutsmanovem podobna slovarja: Nierembergerjev in Adelungov alfabetar, nato pa še Frischerjevega.

1.3.2 O pregovorih v Gutsmanovem slovarju

V slovarju Gutsman, kjer se le da, navaja tudi nemške pregovore, ki jih včasih tudi dobesedno prevaja v latinščino ali pa kar z latinskim pregovorom oziroma podobnimi pogovori. Njegovi nemški pregovori so po obliki podobni pregovorom Nierembergerja. Večkrat pa je pregovore prepoznal kar po ustni rabi (posebna koroška oblika), zapisoval pa jih je tako, kakor jih je shranjeval v spominu ali pa kakor jih je slišal. Včasih je kakšne že slišane pregovore v tujem jeziku preoblikoval v slovenskega (Grafenauer 1935: 14–16).

2 Seznam zbranih frazemov

Za iskanje frazemov sem uporabila obrnjeno različico slovarja Ludwiga Karničarja iz leta 1999, pri pomenskih razlagah pa sem si pomagala tudi z originalom. Zbiranja frazemov sem se lotila na nekoliko drugačen način, kot se to počne na primer v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, saj frazemi niso zbrani v samostojnem gnezdu. Skozi ves slovar sem od besede pa do besede iskala tiste frazeme, ki so imeli za eno od sestavin del telesa. Gutsman pri frazemih ne dodaja niti denotativnega niti konotativnega pomena. Pri razumevanju si lahko pomagamo le s prevodom nemškega ustreznika, ki ga doda k vsaki slovenski besedi. Večkrat sem zaradi nerazumevanja katere od besed (*derčati*, *dolspustiti* ...), ki sem jo potem našla v Pleteršnikovem slovarju prevedeno iz iste nemške besede kot pri Gutsmanu, sklepala, da gre za frazem.

Spodaj so navedeni vsi frazemi, ki sem jih našla, in sicer tako, kot so bili zapisani v slovarju. Seveda pa obstaja možnost, da sem morda kakšnega spregledala. Ko sem frazeme prepisovala iz slovarja, sem zraven navedla še zapis, ki je danes pravilen, zato da sem imela kasneje pri analizi manj težav z razumevanje. V oklepaju pa sem poleg pravilnega zapisa dodala še nemško pomensko razlago za lažje razumevanje izvora frazema.

Pri izpisovanju frazemov me je zanimalo, ali se pojavljajo tudi vezljivostna določila. To sem našla samo pri frazemu: **komu** eno bouho vu **vu**hu posaditi³

³ Določilo se pojavi tudi v originalni verziji slovarja iz leta 1789.

1. besiede za **vuhu** metati (besede za uho metati / zufleiß überhören)
2. se derži kaker bi ga pod **nosam** briu (drži se, kakor bi ga pod nosom bril / er hält sich ernsthaft)
3. cediti **sline** (Speichel rinnen lassen)
4. **očem** cerkniti (crkniti/umreti od vsega hudega / Ich will des Tod es sein)
5. človek voučjega **želodca** (človek volčjega želodca / nimmersatt)
6. delu njemu od **rok** gre (Die Arbeit gehet ihm Von statten)
7. derčijo **kolene** (drčijo kolena / die Knie schwanken)
8. deržati **jezik** za **zobmi** (držati jezik za zobmi / die Zunge zäumen)
9. do **gerla** piti (do grla piti / Vollsaufen sics)
10. dolspustiti **vušete** (dol spustiti ušesa / Die Ohr hangen lassen)
11. dougi **lasi**, kratka pamet (dolgi lasje, kratka pamet / las Weiber haben kurzen Verstand)
12. **dušo** per **telesi** zatožiti (dušo pri telesu zatožiti / Einen beim unrecchten Richter)
13. enemu **kožo** vkrasti, hunemu črieule vboga jime dati (enemu kožo vkrasti, unemu čevlje vboga ime dati / fremden Weihrauch Gott opfern)
14. koliker **glau**, telkai misel (kolikor glav, toliko misli / viele Köpfe, viele Sinne)
15. gledati skuz **perste** (gledati skozi prste / nachsehen)
16. gnati v' **glavo** (gnati v glavo / witzigen)
17. gre od **rok**, od **rok** jiti (1. es geht von statten, 2. es geht von der Hand)
18. tu gre skuz moje **serce** in varianta tu seže skuz **serce** (to gre/seže skozi moje srce / Das durchdringt mein Herz)
19. grenek kaker **žouc** (grenek kakor žolč / gallenbitter)
20. grize mene v'**črevesi**, mene v'**črevesi** terga (grize mene v črevesu, mene v črevesu trga / Es reißt mich im Bauche)
21. ima krainske **rame** (ima krajnske rame / er trägt wie ein Esel)
22. ima **serce** (ima srce / er hat Geist)
23. nema **serca** (nima srca / Er hat keinen Muth)
24. iz **glave** vreči (aus dem Sinne schlagen)
25. iz **rok** dati (aushändigen)
26. iz **serca** lub (iz srca ljub / herzlich)
27. je meni na **vušete** prišlo (je meni na ušesa prišlo / es ist mir zu Ohr en gekommen)
28. je slab per **nogah** (je slab pri nogah / er ist Übel zu Fusse)
29. jez viem kam pes **nogo** moli (jaz vem, kam pes nogo moli / ich verstehe die Heimlichkeit)

30. kader naibol jigra teče, njei obrnit imaš **pleče** (kadar najbolj igra teče, njej obrnit imaš pleče / Traue dem Spiele nicht)
31. jiti k'**nogam** (iti k nogam / zu Fuß gehen)
32. kazati **zobe** (die Zähne blöcken/zeigen)
33. **kolene** tam nu sem smukajo (kolena sem ter tja smukajo / die Knie schwanken)
34. **kolene** vtraplajo/prepadajo (die Knie schwanken)
35. komu eno bouho vu **vuhu** posaditi (komu eno bolho v uho posaditi / Einem einen Skrupel)
36. žalost **kosti** lomi (die Traurigkeit entkräftet)
37. ona bi ga vzela, da bi si li raine oderte žene **kožo** na **herbti** nosiu (ona bi ga vzela, če bi kožo pokojne žene na hrbtu nosil / Sie würde ihn nehmen, wenn er schon ein Weiberschinder wäre)
38. meni ne gre po **roki** (Es schlägt mir Fehl)
39. Ti nesrečna **kust!** (O du Elender!)
40. notervtekne povsod svoiu **nus**, notervtikuvati **nus** (povsod nos noter vtika/vtakne – variantnost / Sich unter was Mischen)
41. odmegniti **oči** (Verwenden, das Gesicht, Augen)
42. ona je ta sedmi miesenc v'drugem **pasi** (ona je sedmi mesec v drugem pasu / Sie geht das siebente Monat in der Schwangerschaft)
43. padeč k'**nogam** (pasti komu k nogam / Fußfällig)
44. vela, kamer **serce** pela (velja, kamor srce pelja / Es gilt, wo das Herz hinzielt)
45. per **roci/rokah** (pri roki/rokah – variantnost! / Bei Händen)
46. jidi pesici v'**rit** (pojdi psici v rit / packe dich fern)
47. poklopati **vušete** (poklopati ušesa / die Ohren hangen lassen)
48. postaviti pred **oči** (Darstellen)
49. priti ob **noge** (Verlahmen an Füßen)
50. primi sam sebe za **nusz** (Nimm dich selbst bei der Nase)
51. **vušete** podiguvati (die Ohren spitzen)
52. se zavija v'**trebuhi** (es reißt mich im Bauche)
53. od cielega **serca** (od celega srca / inniglich)
54. vse ma, kar **serce** želi (vse ima, kar srce želi / er hat alles Vollauf)
55. z'**jezikam** spotikuvati se (anstossen mit der Zunge)
56. svoje **glave** človek (Starrhals)
57. širok eno **roko** (Handbreit)

- 58. šleprast pod **noge** (Stollfüssig)
- 59. taku trebi, kaker tern v'**peti** (tako je potreben, kakor trn v peti / Unnöthig und schädlich)
- 60. **vuhu** vleči (die Ohren spitzen)
- 61. **vuste** na krai vleči (usta na konec/h kraju/na stran vleči / das Maul⁴ Rümpfen)

2.1 Nedoslednosti pri zapisu frazemov

Pri izpisovanju frazemov sem zasledila nekaj različnih zapisov nekaterih besed. Eden izmed takšnih je bil zapis besede *nos*, ki se je pojavila kot *nus* (*notervtikuvati nus*) in kot *nusz* (*Primi sam sebe za nusz*). Ko pa je samostalnik *nos* v neimenovalniškem sklonu, se pojavi različica *nosam* (*se derži kaker bi ga pod nosam briu*). Naslednji del telesa, ki se pojavlja z različnimi zapisi je *glava*. Enkrat množinska različica *glau* (*koliker glau, telkai misel – namesto glav*) enkrat pa edninska, v danes pravilni različici, *glava* (*gnati v' glavo*).

2.2 Razlaga zbranih frazemov

V drugem delu diplomske naloge bom zbrane frazeme poiskala v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in jih s pomočjo tamkajšnjih definicij poskušala razložiti. Gutsman v slovarju frazemom ne prepisuje pomena, ampak največkrat kar izvirnik v nemščini, s pomočjo katerega je sestavil slovensko različico.

1. Besiede za *vuhu* metati

Nekaj vzeti kot nauk, si zapomniti in to kasneje tudi upoštevati. Pomen po SSKJ: ekspr. to si zapiši za uho, ušesa *dobro si zapomni*.

2. se derži kaker bi ga pod *nosam briu*

Če si pogledamo pomensko razlago izvirnika: *Er hält sich ernsthalf – Resno se držati*. Se modro drži, lahko iz njega razberemo pomen frazema: nekdo se resno, modro drži.

3. cediti *sline*

Pomen po SSKJ:

- 1. ekspr. ti si dobil vse, mi pa lepo sline cedimo *si zaman želimo*;
 - 2. ekspr. cediti sline po čem, za čim *zelo si česa želeti*;
 - 3. pog. sline delati komu *vzbujati mu željo po čem*
 - 4. očem cerkniti
- Najbrž v pomenu želeti si smrti.

⁴ *Maul* – gobec, slabšalno

5. človek voučjega *želodca*

Človek, ki rad zelo veliko je, je požrešen. V frazemu je ena od sestavin pridevnik *volčji*, ki najbrž predstavlja veliko požrešnost volkov.

6. delu njemu od *rok gre*

Kot samostojen frazem se *iti kaj od rok* v SSKJ-ju ne pojavi, najdemo ga le v povezavi z *delom*, ki pa je lahko le besedilna realizacija. V tem pomenu pa je pri Gutsmanu v slovarju naveden že pred tem. V originalni različici pa sta frazema navedena kar skupaj, a tudi tu se *delo* pojavi kot besedilna realizacija. Ker pa slovar zraven frazemov nima razlage, ne moremo ugotoviti, ali je Gutsman frazema pomensko enačil ali ne, predvidevamo lahko, da s frazemom *iti od rok* najbrž ni mislil le na *delo*.

Kot varianta pa se pojavi tudi *jiti dobro ud rok*. Nekaj je nekdo z lahkoto naredil. V SSKJ-ju najdemo primer: delo jima je šlo gladko od rok *hitro, uspešno*

Glej tudi spodaj frazem pod točko 17. *gre od rok, od rok jiti*.

7. derčijo kolene

Pomen po SSKJ:

2. *biti šibek, oslabele*: kolena se mu šibijo od utrujenosti

V originalni različici slovarja se pod istim geslom *die Knie schwanken* pojavijo frazemi: *kolene prepadajo, kolene derčijo, kolene tam nu sem smukajo, kolene vtraplajo*.

8. deržati jezik za zobmi⁵

Pomen po SSKJ:

1. pog., slabš. jezik za zobe,

2. star. za zobmi *molči, ne ugovarjaj*;

3. ekspr. držati jezik (za zobmi)⁶ *ne povedati česa, molčati*

9. do *gerla* piti

Piti na vso moč. V originalni različici slovarja lahko pod geslom *vollsaufen sich* najdemo še naslednje pomenske razlage: *vpianiti se, opianiti se, naberlati se*. Na podlagi teh razlag lahko sklepamo še na drug pomen frazema, in sicer *napiti se ga, biti pijan*.

To je pri Gutsmanu edini frazem z zvezo predloga *do* + *grla* (v pomenu *zelo*). V SSKJ-ju pa najdemo z *do grla* še naslednje zveze: 1. ekspr. do grla sem že sit tega dela *zelo*, 2. do grla, čez glavo zakopan v delo, dolgove in 3. gostaštva je bil do grla sit.

⁵ Zapis s podčrtanim m najdemo pri Gutsmanu.

⁶ V SSKJ-ju najdemo zapis z in brez oklepajev.

10. dolspustiti *vušete*

Pomen po SSKJ: Nima različice z ušesi, ampak z očmi in v podobnem pomenu tudi z nosom.

1. povesiti oči *usmeriti jih navzdol*;

2. povesiti pogled *pogledati proti tlom*;

3. ekspr. večina ljudi je obupala in povesila roke *prenehala si prizadevati, delati za kaj*

Med slovenskimi rekli najdemo tudi naslednjega: *Nos se mu je povesil* - z izrazom je pokazal, da je užaljen, prizadet (SSKJ). V nadaljevanju glej tudi: *poklopiti vušete*.

11. dougi lasi, kratka pamet

Frazem lahko uvrstimo med pregovore. Pri Grafenauerju najdemo navedeni še različici: *Ženske so dolgih las, pa kratke misli, kratke vere*. Če pa pogledamo nemško ustreznico, je njena pomenska razlaga naslednja: *Ženske imajo kratke misli, pamet*.

V predgovoru h Gutsmanovem slovarju je Ludvik Karničar zapisal, da se je ta pregovor uporabljal predvsem takrat, ko so bili v modi hipiji, ki so imeli dolge pričeske (Karničar 1999: 24).

12. *dušo* per *telesi* zatožiti

Pri razlagi frazema sem si pomagala z nemškim ustreznikom, navedenim ob slovenskem frazemu v slovarju : *jemanden beim unrechten Richter anklagen: nekdo napačnega obtožuje*. Glede na to, da frazema ni v korpusu, sklepam, da se danes ne rabi več.

13. enemu *kožo* vkrasti, hunemu *črieule* vboga jime dati

Tudi pri tem frazemu sem si pomagala s prevodom nemškega ustreznika: *fremden Weihrauch Gott opfern: Za tuje kadilo se bog žrtvuje*. Ker iz prevoda težko sklepamo na pomen, bi lahko rekli, da: revnemu, ki že tako nima ničesar, razen *kože*, ne moremo ničesar vzeti. Čevlji pa so veljali v Gutsmanovem času za nekaj veliko vrednega.

V Grafenauerjevi zbirki pa se pri tem frazemu pojavi še razlaga: *Z tuđem darežlivom biti*. Iz tega lahko sklepamo, da je nekdo radodaren, dobrotljiv.

14. koliker *glau*, telkai misel

V pomenu imeti različna mnenja. Nahaja se tudi v SSKJ-ju s kvalifikatorjem *pregovor*. V delu Mirka Hrovata z naslovom *Človek v zrcalu pregovorov* sem našla dve novejši različici frazema iz Gutsmanovega slovarja, in sicer 1. Kolikor *glav*, toliko pameti (slovenskega izvora) in 2. Kolikor *glav*, toliko mnenj (latinskega izvora) (Hrovat 1983: 104).

15. gledati skuz *perste*

Pomen po SSKJ:

pog. pogledati komu skozi prste *biti popustljiv, prizanesljiv do njegovih napak, pomanjkljivosti*

16. gnati v' *glavo*

Morda pomen: veliko se učiti, razmišljati, hitro si zapomniti večjo količino podatkov.

17. gre od *rok*, od *rok* jiti

Pomen po SSKJ:

1.pog. delo gre od rok *se opravlja hitro, uspešno*

2. delo jima je šlo gladko od rok *hitro, uspešno*

3. ekspr. delo mu gre hitro od rok *hitro dela*

V povezavi s tem geslom se pojavlja tudi frazem pod zaporedno številko 6. *delu njemu od rok gre*.

18. tu gre skuz moje *serce*

Morda pomen: *kaj prizadene/prizadeva koga*. V SSKJ-ju najdemo pod drugim pomenom pri geslu *beseda* primer: ekspr. *besede so ji segle, šle do srca, v srce*, kar pomeni, da *so jih prizadele*. Kot varanta se v slovarju pojavi tudi *tu seže skuz serce*. V originalni različici se frazema pojavita pod istim geslom *durchbringen*, medtem ko imata v Karničarjevi različici vsaka svoje geslo, in sicer prva pod *gre* in druga pod *seže*.

19. grenek kaker *žouc*

V SSKJ-ju najdemo ta frazem pod prvim pomenom gesla *žouč*, in sicer *grenek kot žolč*.

20. grize mene v'*črevesi*, mene v'*črevesi* terga

Pri nemškem ustrezniku se namesto *črevesa* pojavi *trebuh*; *grize me v trebuhu*.

Pomen po SSKJ:

začrvičiti -im dov. (í î) nav. 3. os., pog. *povzročiti sunkovite bolečine, navadno v trebuhu*

21. ima krainske *rame*

Nekdo ima trdna/močna ramena, je močan. Na pomen lahko sklepamo glede na pomensko razlago nemškega ustreznika: *starke Schultern – močna ramena*.

22. ima *serce*

SSKJ frazema *imeti srce* nima, a v njem najdemo ima dobro srce *je usmiljen, dobrohoten*.

Pomena se pri obeh frazemih najbrž ne razlikujeta, le da je pri frazemu, ki se nahaja tudi v slovarju, lastnost bolj nazorno izražena in gre v tem primeru za besedilno

realizacijo. V originalni različici slovarja pa se poleg frazema *ima serce* pojavi še razlaga *je srčen*.

23. nema *serca*

Ta frazem najdemo v SSKJ-ju, in sicer pod geslom *imeti*: ekspr. ta človek nima srca *je brezsrčen, neusmiljen*.

24. iz *glave* vreči

Morda, da se nekdo preneha obremenjavati s čim ali pa preneha misliti na kaj.

25. iz *rok* dati

V SSKJ-ju najdemo pod geslom *iz* frazem *iz rok dati* v pomenu *prepustiti, izročiti* z oznako *ekspresivno*. Frazem se pojavlja tudi v pomenu izročiti posestvo komu v roke (zemlje ni dal iz rok do smrti *je ni prepustil, izročil*) in pod geslom *dajati*: to nerad dajem iz rok *prepuščam v last drugemu, v vodstvo drugemu*.

26. iz *serca* lub

Nekdo je zelo priljubljen pri nekom.

27. je meni na *vušete* prišlo

Pomen po SSKJ:

ekspr. pazil je, da to ne bi *prišlo komu na uho*, ušesa *da tega ne bi kdo izvedel* in še v drugem pomenu: SSKJ: ekspr. prinašati komu kaj na uho *pripovedovati, kar se ne bi smelo*

28. je slab per *nogah*

Najbrž v pomenu težko hodi ali pa noge ga bolijo.

29. jez viem kam pes *nogo* moli

V SSKJ-ju najdemo ta pregovor pod tremi različnimi gesli, in sicer *moliti, pes* in *taca* vedno v naslednjem zapisu: ekspr. vem, kam pes *taco moli kaj je skrivni namen govorjenja, ravnanja kake osebe*.

30. kader naibol j igra teče, njei obernit imaš *pleče*

Tudi pri tem frazemu sem imela nekoliko težav z določitvijo pomena. Ena od različic, ki se mi je zdela možna, je bila: Kadar je pri igri najbolj zabavno, moraš odnehati, da ne bi bilo slabše. Morda frazem izvira iz iger na srečo, kartanja ipd., kjer si lahko izgubil vse, čeprav ti je šlo vso igro dobro.

31. jiti k'*nogam*

V SSKJ-ju v frazeološkem gnezdu najdemo s kvalifikatorjem nižje pog. označen frazem *iti k nogam* v pomenu *iti peš*. Pojavi pa se tudi različica nar. hoditi k nogam *hoditi peš*.

32. kazati zobe

V *SSKJ*-ju najdemo tako nedovršno kot tudi dovršno obliko glagola *kazati*, in sicer prvo v primerih: 1. ekspr. sovražnik znova *kaže zobe pripravlja se za napad, grozi* in 2. ekspr. gospodi je rad *kazal zobe nasprotoval, se upiral*. Dovršno *pokazati zobe* pa pod več pomeni: 1. ekspr. molči, je spet *pokazal zobe je jezno, grozeče rekel*; 2. ekspr. zet je kmalu *pokazal zobe se uprl, postal odločnejši, samozavestnejši*; 3. publ. zima je spet *pokazala zobe je postala bolj mrzla, ostra*.

33. kolene tam nu sem smukajo

Morda v pomenu, da se nekdo ves čas giblje, da ni nikoli pri miru in se mu *noge* ves čas premikajo.

34. kolene vtraplajo/prepadajo

SSKJ: ekspr. bilo ga je strah, da so se mu kolena šibila *zelo ga je bilo strah*

35. komu eno bouho vu *vuhu* posaditi

V slovenščini prevoda za nemški ustreznik nimamo. V nemščini pa pomeni, da nekoga pripraviš do tega, da začne razmišljati oziroma da nekomu vzbudiš sum.

36. žalost *kosti* lomi

Frazema v *SSKJ*-ju ni, najbrž pa pomeni, da je žalost boleče, negativno čustvo.

37. ona bi ga vzela, da bi si li raine oderte žene *kožo* na *herbti* nosiu

Frazem se v originalni verziji nahaja pod geslom *Weiberschinder* – *ženski odertnik, dereč, hudoben mož* in je glede na pomensko razlago nemške besede najbrž pomenil, da 'bi se katera druga ženska poročila z moškim, čeprav bi z bivšo ženo zelo grdo ravnal'. Za primerjavo lahko vzamemo frazem *iz kože dati koga*.

38. meni ne gre po *roki*

Nekomu nekaj ne gre po načrtih. Frazem se v *SSKJ*-ju ne pojavi.

39. Ti nesrečna *kust*!

Glede na pomensko razlago nemške različice *O du Elender! (O ti revež!)*, lahko sklepamo, da se pri tem frazemu pojavi metonimija, sestavina *kost* zamenja poimenovanje za *človeka*.

40. notervtekne povsod svoj *nus*, notervtikovati *nus*

V Gutsmanovem slovarju se pojavi v obeh vidskih oblikah. V *SSKJ*-ju pa kot: ekspr. v vsako reč vtakne svoj nos *se vmeša*. Pri tem frazemu je pomembno navesti še podatek, da obstajata obe vidski varianti.

41. odmegniti *oči*

Najbrž v pomenu videti ali pa spregledati (koga/kaj/čigave slabe namene).

42. ona je ta sedmi miesenc v drugem pasi

Ona je noseča. Dobesedno: je v sedmem mesecu nosečnosti. Pomen po SSKJ: pog. žena je v drugem stanu noseča.

43. padeč k'nogam

Pri ugotavljanju pomena si lahko nekoliko pomagamo s korpusom, kjer se pojavi en primer s tem frazemom, in sicer *pričakovati, da mu bo padla k nogam, ko se oglasi ... Seveda mu je, znova in znova*. Iz tega primera lahko sklepamo na pomen: biti ponižen, uslužen komu.

44. vela, kamer serce pela

Ta rečenica (pregovor), ki se pojavi pri Gutsmanu, najbrž pomeni, da je tista odločitev, ki jo sprejmemo na podlagi srca, tudi prava.

45. per roci/rokah

SSKJ ima za frazem *pri roki* samostojno geslo (Gutsman navaja le predlog + *roci/rokah*): 9. ekspr., v zvezi biti, imeti pri roki izraža, da je komu kaj glede na dejanje, pri katerem se uporablja tudi *roka*, blizu, na primernem mestu: orodje ima urejeno, da je takoj pri roki; nobenega zemljevida ni pri roki / izgovor ima zmeraj pri roki / jest hodi v gostilno, ki je najbolj pri roki.

46. jidi pesici v'rit

Vulgarizem. Danes bolj v rabi brez *pesici*, samo pojdi v *rit*.

47. poklopiti vušete

Podoben frazem v slovarju najdemo že prej: *dolpustiti vušete*.

48. postaviti pred oči

Nekaj razkazovati pred drugimi.

49. priti ob noge

Morda, da kdo ne more več hoditi ali pa da je ostal brez vsega, saj so *noge* del telesa, ki nas drži po konci, če ostanemo brez njih, je možna omejitev pri opravljanju dela ... Enaka pomenska razlaga v nemškem jeziku se pojavi tudi pri frazemu *priti na bergle*, ki je naveden tudi ob razlagi v originalni različici slovarja.

50. primi sam sebe za nusz

To je eden od primerov prevedenih frazemov iz nemščine (*Nimm dich selbst bey der Nase*) in v slovenščini še danes obstaja oziroma ga ponekod še vedno poznajo pod pomenom *pomesti pred svojim pragom*, kar pomeni, da naj najprej poskrbimo zase in se šele nato ukvarjamo s problemi drugih. V Fidiplus pa najdemo samo eden primer, in sicer *V Bruslju in Washingtonu se morajo prijeti za nos in ugotoviti, ali so zaradi*

ohranjanja neopravičljivih kmetijskih subvencij res pripravljeni plačati ceno poglobitve propada med severom in jugom. /.../

51. *vušete* podiguvati

Pozorno, verno poslušati (Grafenauer 1935: 27). Gutsman navaja tudi sopomenski frazem *vuhu vleči*.

52. *se zavija v'trbuhi*

V SSKJ-ju med drugimi glagoli v povezavi s *trebuhom* najdemo tudi: *zavija ga po trebuhu*; *imeti bolečine, krče v trebuhu*.

53. *od cielega serca*

Če v SSKJ-ju iščemo pomene frazema *od cielega srca*, jih najdemo pod geslom *srce*, in sicer tiste pomene, ki kažejo na *visoko stopnjo, intenzivnost čustvene prizadetosti*, ki pa jo izražamo s prislovno rabo, s predlogom. Takšni so naslednji primeri: *ljubi jo iz vsega srca*; *od srca* mu to privoščim; *z vsem srcem* sem na vaši strani.

Frazem *od cielega serca* kaže na intenzivnost dejanja, tudi na iskrenost, odkritosrčnost. Vse te lastnosti pa kažejo na udeleženo celotnega organa in ne le dela (Detič 2007: 76).

54. *vse ma, kar serce želi*

Nekomu nič ne manjka, ima vsega dovolj.

55. *z'jezikam* spotikuvati se

Morda v pomenu opravljati.

56. *svoje glave* človek

Svojeglav, trmast človek, ki ne želi sprejemati mnenja drugih. Danes pa se pojavlja le še kot *zloženka*.

57. *širok eno roko*

Roka velja za merilo. Glede na pomensko razlago nemškega ustreznika: *kdo je za (eno) dlan širok*.

58. *šleprast pod noge*

Na pomen frazema (nekdo je neroden) sklepam glede na povezavo med besedama *šleprast* in *štorast*. Pomen po SSKJ: *štórast -a -o prid. (ō) slabš. neroden, okoren*. Pojavi se še besedna zveza: *štóruste noge*. Če pogledamo še razlago v originalni različici slovarja, najdemo *zloženko krivonogen*.

59. taku trebi, kaker tern v'peti

Pod geslom *trn* se v frazeološkem gnezdu v *SSKJ* pojavi primer ekspr. že dolgo sem jim *trn v peti mi nasprotujejo, me ne marajo*. Iz tega lahko sklepamo na pomen frazema: kdo je nepotreben, škodljiv, nepriljubljen.

60. vuhu vleči.

Če sklepamo na pomen po nemški različici (*die Ohren spitzen*) gre za sinonim današnjega *naviti ušesa*: 1. ekspr. naviti komu ušesa *kaznovati ga s potegljaji za uhelj, z zavijanjem uhlja*. 2. ekspr. treba ga bo prijeti za ušesa *kaznovati ga s potegljaji za uhelj; kaznovati ga sploh*.

61. vuste na krai vleči

Morda v pomenu smejati se.

3 Pomenske sestavine somatizmov

Pri poglavju o pomenskih sestavinah somatizmov si bom pomagala z magistrsko nalogo Nataše Detič z naslovom *Somatska frazeologija slovenskega jezika*. V poglavju o pomenskih sestavinah somatizmov citira Eriko Kržišnik, ta pa poljsko jezikoslovko Anno Wierzbicko.

Glede na pomensko udeležnost dela telesa kot frazemske sestavine v pomenu frazema ločuje tri vrste pomenskih sestavin:

1. topografske (informacije o nameščenosti dela telesa)

Pri vsaki od vrst nameščenosti bom poskušala najti primer frazema, ki se je pojavil v Gutsmanovem slovarju, če ga ni tam, bom navedla splošen primer.

- nameščenost zgoraj *glava* (gnati v' *glavo*, iz *glave* vreči),
- nameščenost spodaj *noga, peta* (je slab per *nogah*, priti ob *noge*, taku trebi, kaker tern v' *peti*),

Največkrat povezana z nizkim, negativno vrednotenim položajem.⁷

- nameščenost spredaj (postaviti pred *oči*),
- nameščenost zadaj *hrbet* (ona bi ga vzela, da bi si li raine oderte žene kožo na *herbti* nosiu),
- nameščenost levo,
- nameščenost desno,

⁷ Povezano z metaforami: gor(i) je več/dobro – dol(i) je manj/slabo (Kržišnik 2009: 167).

- nameščenost znotraj *srce* (od *cielega srca*).

2. anatomske (informacije o obliki in zgradbi dela telesa)

Pri anatomske pomenskih sestavinah je ključna razsežnost somatizma, ki je izražena s/z

- majhnostjo (ako mu *prst* pomoliš, prime za vso roko)⁸
- velikostjo, tankostjo, debelino, kratkostjo *las* (dugi *lasi*, kratka pamet),
- širino *roka* (širok eno *roko*),
- itd.⁹

3. funkcijske (informacije o funkciji dela telesa)¹⁰

Navedla bom le tiste funkcije, ki jih vsebujejo frazemi pri Gutsmanu.

- grizenje *zob* (kazati *zobe*),
- proces hranjenja in prebavljanja *želodec* (človek *voučjega želodca*),
- hoja *noga* (jiti k' *nogam*),
- gledanje *oko* (postaviti pred *oči*),
- poslušanje *uho* (je meni na *vušete* prišlo),
- doživljanje čustev *srce* (vela, kamer *serce* pela),
- mišljenje *glava* (gnati v' *glavo*),
- govorjenje (z' *jezikom* spotikovati se).

4 Primerjava frazemov Gutsmana s tistimi pri Murku in Pleteršniku

V enem od poglavij diplomskega dela, bom frazeologijo iz Gutsmanovega slovarja, primerjala s frazeologijami slovarjev Antona Murka in Maksa Pleteršnika.

4.1 Primerjava z Antonom Murkom

Najprej bom s primeri ponazorila primerjavo z Murkom, pri čemer si bom pomagala s člankom Erike Kržišnik, z naslovom Frazeologija pri Murku. Na podlagi tega sem naredila tabelo, iz katere je razvidno, kateri deli telesa kot sestavine frazemov se pojavljajo v Murkovem slovarju in v kolikšni meri so zastopani. Če primerjamo frazeme pri Murku in Gutsmanu, ugotovimo, da imata precej različno zastopanost. Upoštevati pa moramo tudi letnico izida njunih del. Murkova slovar in slovnica sta izšla med leti 1830 in 1832,

⁸ Frazem se pojavi v Pleteršnikov slovarju pod geslom *prst*.

⁹ Pri Gutsmanu najdemo zelo malo anatomske pomenskih sestavin frazemov, zato vseh v diplomskem delu nisem naštevala.

¹⁰ Funkcijske pomenske sestavine po Anni Krawczyk – Tyrpa.

Gutsmanov slovar pa približno štirideset let prej. Pomembna pa ni le letnica izida del, ampak tudi njuna starost, saj je bil Murko ob pisanju star le nekaj več kot 20 let, zato so nam frazemi danes bližje (Kržišnik 1999: 313).

Murku naj bi bil osnovni vir za gradivo prav Gutsman. Če pogledamo na število frazemov v slovarjih, je tistih v Murkovem dvakrat več od zbranih frazemov v Gutsmanovem slovarju. Iz tega lahko sklepamo, da se Breznik v svoji trditvi iz leta 1926 močno moti, ko pravi, da je bil Murko odvisen od Gutsmana (Kržišnik 1999: 313–314).

V slovarjih se pojavi veliko neprekrivanja, in sicer:

- nenavajanje frazeološke zveze pod istim geslom (primer: *Vaša gnada, kruha strada*. Tukaj Gutsman frazem navede v nemško-slovenskem delu, Murko pa obratno.
- različen zapis (Murko: *Krava per gobci molze*, Gutsman: *Krava per gobci mouze*)
- glasoslovno različno (Murko: *beseda* in Gutsman: *besjeda*)
- razlika v sestavini:

→ besedotvorno

Gutsman	Murko
<i>naiskaka</i>	<i>marsikatera</i>
<i>mož beseda, možova beseda</i>	<i>možja beseda</i>
<i>topar</i>	<i>toporišče</i>

→ leksikalno

Gutsman: *keda vrana vrano piple*

Murko: *kdej vrana vrani oči izkljuje*

Gutsman, za razliko od Murka, frazemskih variant in sopomenk ne navaja

4.2.1 Somatska frazeologija pri Murku

DEL TELESA	FRAZEM
<i>grlo</i>	Na vse <i>gerlo</i>
<i>glava</i>	Od <i>glave</i> do <i>pet</i> , tvoja <i>glava</i> tvoj svet, lomiti si <i>glavo</i> (nad čem), iti na <i>glavo</i> , (kaj) iti (težko) v <i>glavo</i> (komu), vtepati/vteptsi/vtolči si v <i>glavo</i> , (kaj) hodi po <i>glavi</i> (komu)
<i>jezik</i>	<i>Jezik</i> leti (komu), <i>jezik</i> se plete (komu), imeti <i>jezik</i> kot krava rep

<i>kost</i>	Nesrečna <i>kost</i> , kdor nazadnje pride, dobi <i>kosti</i> , kdor prepozno pride, pa stoji
<i>koža</i>	Ne prodajaj <i>kože</i> , dokler medved v berlogi tiči, do <i>kože</i> obkrasti,
<i>lice</i>	Na <i>lice</i> narediti
<i>noga</i>	Spod <i>nog</i> , (priti) k <i>nogam</i> , za <i>noge</i> !/po koncu!
<i>oko</i>	Česar <i>oko</i> ne vidi, <i>serce</i> ne želi, biti jasno kot ribje <i>oko</i> , iti spred <i>oči</i> , opreti/vpreti <i>oči</i> (v koga), na perve <i>oči</i> , priti (komu) pred <i>oči</i> , ko bi (z <i>očmi</i>) trenil/vtrenil/mignil
<i>rama</i>	Imeti kranjske <i>rame</i>
<i>roka</i>	(Iti, obrniti, podati se) na desno/levo <i>roko</i> , morati (iti) z <i>roko</i> v ogenj, od mladih <i>rok</i> , (kaj) biti (komu) na <i>roke</i> , (kaj) (kdo?) iti (komu) na <i>roke</i> , kjer je dosti <i>rok</i> , tam gre delo v skok
<i>serce</i>	Česar je polno <i>serce</i> , rado iz <i>ust</i> gre, že/vže velja, kamor <i>serce</i> pelja, iz (celiga/vsiga) <i>serca</i> , kar iz <i>serca</i> ne pride, se <i>serca</i> ne prime, tesno je okol <i>serca</i> (komu), h <i>serci</i> gnati si, <i>serce</i> storiti/delati (komu), (kaj) prebosti/presuniti (komu) <i>serce</i> , (kaj) seči (komu) (globoko) v <i>serce</i> , vtisniti si (kaj) (globoko) v <i>serce</i> , (kaj) zapeče (koga) v <i>sercu</i> , (kako) je per <i>serci</i> (komu), per <i>serci</i> se ohladi (komu)
<i>usta</i>	Dokler prosi, zlate <i>usta</i> nosi, kadar vrača, <i>herbet</i> obrača, iz vsih <i>ust</i> , ne molči, de bi mu <i>usta</i> zašil, po vsih <i>ustih</i> (povedati ...)
<i>všesa</i>	Vleči na <i>všesa</i>

Če pa se osredotočimo samo na somatske frazeme, lahko vidimo, da je podobnosti med njima zelo malo. Ko sem primerjala tabelo z Murkovo somatsko frazeologijo in pa seznam zbranih frazemov pri Gutsmanu, so se, ne v zapisu, le v pomenu, ujemali naslednji frazemi: *Imeti kranjske rame* pri Murku ozrioma *ima krainske rame* pri Gutsmanu. Po mnenju Erike Kržišnik prisotnost frazem v obeh slovarjih dokazuje enkratnost pomena *krajnski*. Drugi, obema skupni frazem je pri Murku *velja, kamor serce pelja* oziroma pri Gutsmanu *vela, kamer serce pela*. Tretji skupni frazem je pri Murku *iz (celiga/vsiga) serca* ozrioma pri Gutsmanu *od cielega serca* (Kržišnik 1999: 339). Še zadnji pa je frazem *Ti nesrečna kust!*, ki pa se pri Murku pojavi kot *nesrečna kost*.

4.2 Primerjava z Maksom Pleteršnikom

Pri primerjavi slovarjev Murka in Gutsmana smo imeli zbirki frazemov v slovarjih, ki sta si bila časovno oddaljena za 40 let. Pleteršnikov slovar je od Gutsmanovega mlajši za več kot 100 let. Glede na dejstvo, da je imel Pleteršnik za primerjavo in zgled na voljo tako Gutsmanov kot tudi Murkov slovar, lahko sklepamo, da bo količina frazemov pri njem večja. Tako v zapisu kot tudi v pomenu pa bodo frazemi bliže današnjim. Več ima nefrazeoloških kot pa frazeoloških. Problem se pojavi pri razločevanju frazemov od stalnih besednih zvez, saj jih Pleteršnik z oznakami ni ločeval od drugih besed (Antosiewicz Škraba 2011: 68–69).

Prvi frazem, ki sem ga izpisala iz slovarja, je bil *besiede za vuhu metati*, pri Pleteršniku pa v istem pomenu najdemo podobno ustreznico pod geslom *uho*, in sicer *za uho metati (besede)*. Drugi, ki sem ga našla, sicer v različnem zapisu, tako pri Gutsmanu kot tudi pri Pleteršniku (geslo: *cediti*), je *cediti sline*. Pri slednjem je ta naveden kot *sline cedim po čem, ali: sline se mi cede po čem*. Opazimo lahko, da Pleteršnik pri frazemih upošteva tudi vezljivostna določila (*po čem*). Pri Gutsmanu *delo njemu od rok gre* najdemo pri Pleteršniku pod geslom *iti* ustreznico *delo mu gre od rok* ali pa tudi brez zaimka *mu*. Ko sem pri Pleteršniku pod geslom *volk* iskala frazem *človek voučjega želodca*, ga v takšnem zapisu nisem našla, sem pa našla izraz *volčja lakota*. Če pri Gutsmanu frazem *derčijo kolena* (nemški ustreznik: *die Knie schwanken*; *schwanken* pomeni *zibati, nihati, opotekati se*; (nekdo težko hodi)) pri Pleteršniku pod geslom *koleno* najdemo skoraj enak pomen, vendar drugačen frazem: *kolena mu utripljejo* (nemški ustreznik: *die Knie wanken*; *wanken* pomeni *majati se, opotekati*) in še veliko frazemov z drugimi, pomensko podobnimi glagoli, na primer: *kolena mi klecajo, se*

šibijo, mu prepadajo, se mi ušibnejo. Ne povsem sinonimno (*brzdati jezik* pomeni *paziti, kaj kdo govori*, medtem ko *držati jezik za zobmi* pomeni *molčati*) se pri Gutsmanu in Pleteršniku pojavita frazema *držati jezik za zobmi* in pa *j. (jezik) brzdati, j.(jezik) za zobmi držati*. Pri prvem kot *deržati jezik za zobmi* in pri drugem pod geslom *jezik* varianta *jezik za zobmi deržati*. Za frazem *dolpustiti vušete*, ki ga najdemo pri Gutsmanu, pa pri Pleteršniku pod geslom *uho* najdemo frazem *povesiti ušesa* in tudi *povesiti glavo: vsi so povesili glave*. Obe sestavini najdemo pod istim geslom, in sicer *povesiti*. V podobnem pomenu Pleteršnik pod geslom *klapati* navede še frazem *ušesa mu klapajo* (pomenska razlaga nemškega ustreznika: *visijo navzdol*). Naslednji frazem, ki se pojavi pri obeh, je *dolgi lasje, kratka pamet*. Gutsman *dougi lasi, kratka pamet*, Pleteršnik pa pod geslo *las: dolgi lasje, kratka pamet*. Frazem *dušo per telesi zatožiti* se pojavi tudi pri Pleteršniku pod geslom *zatožiti*, in sicer *zatožiti dušo pri telesu*. Obema slovarjema je skupen tudi frazem *kolikor glav, toliko misli*. Gutsmanov *koliker glau, telkai misel*, Pleteršnikov pa pod geslom *glava: kolikor glav, toliko misli*. Pri Gutsmanu različica *gledati skuz perste*, pri Pleteršniku *na prste komu gledati*, ki se nahaja pod geslom *prst*. Pri frazemu *gre od rok, od rok jiti*, ki ga v Pleteršnikovem slovarju najdemo pod geslom *roka*, lahko opazimo, da je v obeh slovarjih povezan z *delom* kot sestavino frazema. Pri Gutsmanu frazem *grenek kaker žouc* pri Pleteršniku sestavino *žouc* zamenja sestavina *pelin: grenek kakor pelin*. Frazem pri Pleteršniku najdemo pod geslom *grānek*. Pri Gutsmanu najdemo frazema *grize mene v'črevesi, mene v'črevesi terga*, medtem ko pri Pleteršniku pod geslom *trgati* namesto slednjega bolj splošno različico, in sicer *trgati me po udih, po roki*. Pleteršnik ima v svojem slovarju pod geslom *srce* poleg frazema *imeti serce* tudi *biti dobrega srca* in še različico *imeti dobro srce*. Pri Gutsmanu najdemo frazem *je meni na vušete prišlu*, pomensko pa mu ustreza Pleteršnikov *na uho dobiti*, ki ga najdemo pod geslom *uho*. Frazema sta skladenjsko različna, saj gre pri prvem za varianto *kaj pride na uho komu* pri drugem pa *kdo dobiti na uho kaj*. Za Gutsmanov frazem *jez viem kam pes ного moli* pa pri Pleteršniku pod geslom *pes* najdemo različico s *taco* pravzaprav z obema (variantnima) sestavinama: *vem, kam pes ного (taco) moli*. Za Gutsmanov frazem *notervtekne povsod svoiu nus*, pri Pleteršniku pod geslom *nos* najdemo različico *v vsako reč nos vtekniti*. Če pri Gutsmanu najdemo frazem *biti v'drugem pasi* kot poimenovanje za nosečo žensko, pa Pleteršnik v slovarju pod geslom *stan* uporabi izraz *v drugem stanu biti*. Za pregovor *vela, kamer serce pela* najdemo pri Pleteršniku pod geslom *srce* različico *že velja, kamor srce pelja*. Tako Gutsman kot Pleteršnik imata v svojih slovarjih tudi frazem *primi se za nos*. Pri prvem zapisan kot *primi sam sebe za nusz*, pri drugem pa pod geslom *nos: sam se za nos primi!* Namesto frazema *od cielega serca* najdemo pri Pleteršniku pod geslom *srce* frazem *iz vsega*

(*celega*) *srca želeti*. Za frazem *svoje glave človek* najdemo pri Pleteršniku pod geslom *glava* frazem *delati po svoji glavi*. Pri Gutsmanu se pojavi še *taku trebi, kaker tern v'peti*, pri Pleteršniku pa najdemo frazem *potrebno je, kakor trn v peti* pod geslom *peta*.

Ko sem primerjala frazeologije pri Murku in Gutsmanu ter pri Pleteršniku in Gutsmanu sem pri prvem le redko naletela na podobnost, medtem ko sta imela druga več podobnosti, vsaj v pomenu, nekoliko manj pa v zapisu frazemov. Veliko podobnosti pa sem opazila pri Murku in Pleteršniku. Tako v količini podobnih somatskih frazemov kot tudi v zapisu. Ko sem več pozornosti namenila še vezljivostnim določilom, sem predvsem pri Pleteršniku zasledila nedoslednosti v rabi. Če si pogledamo dva primera pod geslom *uho*: 1. *za uho udariti, počiti koga* in 2. *na uho dobiti*. Pri prvem se pojavi vezljivostni določilo *koga*, medtem ko pri drugem določila *kaj* ne rabi. Sicer pa jih rabi bolj pogosto od Gutsmana, kar lahko vidimo na primer na primeru *na prste komu gledati*, ki se pri Gutsmanu pojavi brez določil *gledati skuz perste*. Če Gutsman določil skoraj ne rabi, Pleteršnik pa odvisno od frazema, je Murko pri rabi veliko bolj dosleden.

4.3 Primerjava z Grafenauerjevo zbirko pregovorov, rekov in prilik

Ko sem iskala pomene frazemov, sem si pomagala tudi z zbirko pregovorov, rekov in prilik, ki jo je napisal Ivan Grafenauer. Pojavijo se naslednji pregovori in reki, ki pa jih Grafenauer označi s kraticami:

- n – Narodni pregovor, rek ali prilika
- gn – Narodni pregovor v Gutsmannovi obliki
- pr – Pridigarski (Gutsmannov?) rek
- g – (Gutsmannov verz)

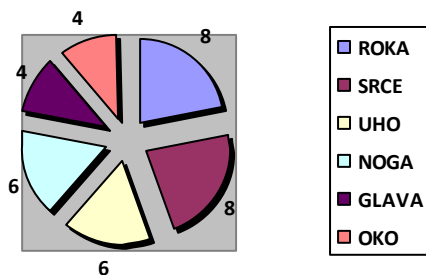
V Grafenauerjevem seznamu se pojavijo tudi frazemi, ki so označeni kot pregovori, vendar to niso. Takšne sem spodaj tudi podčrtala.

Se derži, kaker bi ga pod *nosam briu* (n). Dougi *lasi*, kratka pamet (n). Kader naibol jигра teče, njei obernit imaš *pleče* (gn). Ti nesrečna kust! (n). Nema muzika (mozga) bol *možganov* (pr). Povsod svoi *nusz* notervtekne (n). Primi sam sebe za nusz (n). Viem, kam pesz *nogo* moli (n). Vela, kamer serce pela (n). Taku trebi, kaker trn v'peti (n). Enemu *kožo* vkrasti, hunemu črieule vboga jime dati (pr). Vuhu vleči (n). Vušete podigovati (n). Vušete poklopiti (n). Ona bi ga vzela, de bi si li raine oderte žene *kožo* na *herbti* nosiu (n). Dušo per telesi zatožiti (pr). *Žalost kosti* lomi (n).

5 Zastopanost posameznih delov telesa

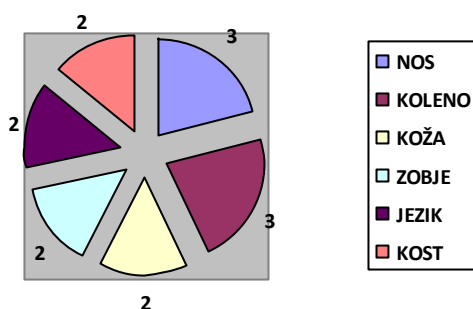
V zadnjem poglavju sem se odločila predstaviti še zastopanost posameznih delov telesa kot sestavino frazemov. Predstavila jih bom z grafi in jih na kratko tudi analizirala. V prvi graf bom razvrstila tiste dele, ki so se pojavili najmanj štirikrat, v drugega tiste, ki so bili zastopani najmanj dvakrat in v tretjega vse tiste s po eno pojavitvijo v frazemih.

Med vsemi zbranimi frazemi, ki imajo za eno od sestavin del telesa, sem preštela kolikokrat se posamezen del pojavlja. Predvidevala sem, da se bodo največkrat pojavili frazemi s sestavinami *roka*, *noga*, *srce*, in *glava*. Vse sestavine, ki sem jih predvidela kot najpogostejše pojavljajoče, so tudi bile največkrat zastopane, in sicer *roka* in *srce* osemkrat, *noga* šestkrat, *glava* pa štirikrat. (graf spodaj)



Graf 1. Zastopanost delov telesa kot sestavin frazemov

V drugi graf sem razporedila frazeme, ki so bili zastopani po trikrat in dvakrat. Za nekatere sem predvidevala višjo zastopanost, predvsem za *zobe*, ki pa so se pojavili le dvakrat. Ostali deli telesa, ki pa jih zaradi velikega števila v tabelo nisem razvrstila, so bili (razvrščeni po abecednem redu): *čelo*, *črevo*, *hrbet*, *las*, *pas*, *peta*, *pleča*, *prsti*, *rit*, *slina*, *telo*, *usta*, *želodec* in *žolč*. (graf spodaj)



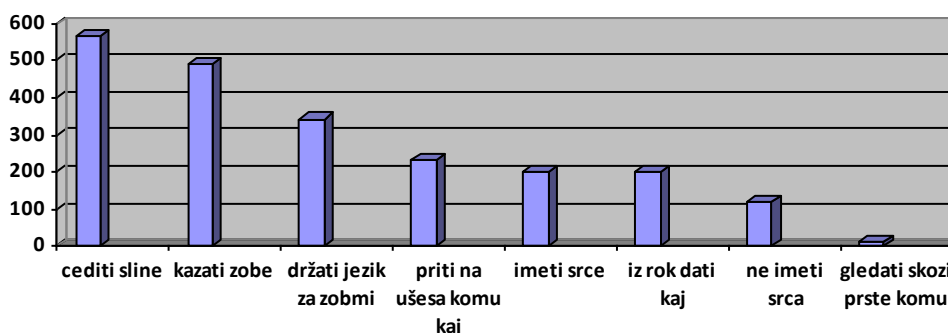
Graf 2. Zastopanost delov telesa kot sestavin frazemov 2

6 Kateri frazemi so v rabi še danes?

Izmed vseh frazemov, ki sem jih našla v slovarju, bom preverila še, kateri so v rabi danes. Pri tem si bom pomagala s korpusom Fidaplus.

V prvo skupino bom uvrstila frazeme, ki so danes v rabi v enaki obliki kot jih je navedel Gutsman.

Prvi frazem, ki sem ga preverjala, je bil *cediti sline* (#3cediti/#3slina). Imel je 566 zadetkov. Naslednji preverjeni frazem je bil *držati jezik za zobmi* (#3držati/#3jezik, nato pa še beseda za tem nizom), dobila sem 343 zadetkov. Nekoliko presenečena sem bila pri iskanju pojavitev frazema *gledati skozi prste komu* (#3gledati/#3skozi, prva beseda za nizom *prst*), saj se v takšni obliki pojavi le 12-krat. Pri frazemu *imeti srce* se je sicer nekaj izmed zadetkov pojavilo tudi v dejanskem pomenu (*Pameten in uspešen mesar ima srce in možgane v hladilniku.*), vendar pa je bila vseeno večina najdenih kot frazem. Skupaj je bilo zadetkov, če odštejemo nekaj tistih, z dobesednim pomenom, okoli 200. Preverila sem tudi frazem *ne imeti srca* (nima*_src*), ki pa se v dobesednem pomenu skoraj ne pojavi, tako da je zadetkov za ta frazem 122. Naslednji frazem, za katerega sem sklepala, da je danes še vedno v rabi, je *iz rok dati kaj*, ki se v Fidiplus pojavi nekaj več kot 200-krat, a ne vedno v pomenu frazema. Frazem *priti na ušesa komu kaj* se v korpusu pojavi 232-krat. Malo manj kot petstokrat (492 krat) se pojavi frazem *kazati zobe*, skoraj v vseh primerih je naveden v nedobesednem pomenu.

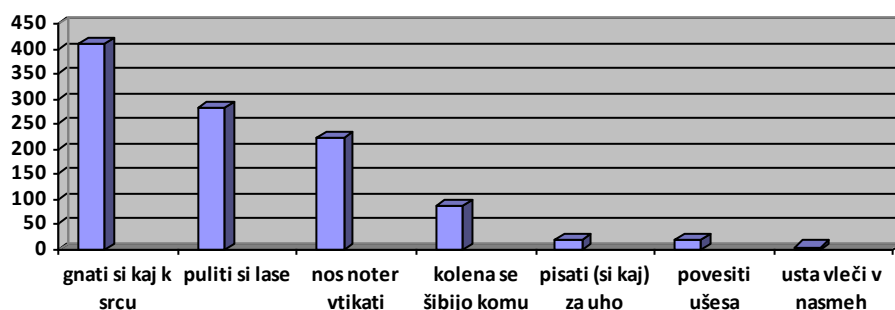


Graf 3. Pojavitev posameznih frazemov v Fidiplus

V drugo skupino sem uvrstila frazeme, ki so se pojavili že pri Gutsmanu in se pojavljajo tudi danes, a z dodano, izpuščeno ali zamenjano katero od sestavin.

Pregovor *vem, kam pes taco moli* (pri Gutsmanu nogo) se v korpusu pojavi 298, a 27 zadetkov ni pregovorov, zato se pojavi približno 270-krat. Primera, kjer bi bila namesto *tace*

uporabljena *noga* pa v korpusu nisem našla. Frazem *notervtikovati nus* sem v korpusu preverila kot #3nos//vtikati in dobila 222 zadetkov. Gutsmanov frazem *pužim si lase* sem preverila v korpusu pod *puliti lase* in dobila 284 zadetkov. Frazem *kolena se šibijo komu* (pri Gutsmanu *derčijo kolena*) se v korpusu pojavi 88-krat. Za Gutsmanov frazem, *dolspustiti vušete* pa je danes v rabi *povesiti ušesa* (18-krat), pojavi pa se tudi frazem *povesiti glavo*. Če si pomen frazema *gnati v' glavo* razlagamo kot obremenjevati se s čim, potem je v pomenu enak frazemu *gnati si kaj k srcu* (#3gnati//#3srce), ki je v rabi danes. V korpusu zanj najdemo 412 zadetkov. Naslednji frazem, ki je danes rabljen v drugačni obliki je *vuste na krai vleči*, v korpusu pa sem našla nekaj primerov z *usta vleči v nasmeh* ali *narazen vleči usta*. Namesto frazema *besede za vuho metati*, sem v korpusu našla frazem *pisati (si kaj) za uho*,¹¹ ki se pojavi v tem pomenu približno dvajsetkrat.



Graf 4. Pojavitev posameznih frazemov v Fidiplus 2

V tretjo skupino pa sem uvrstila tiste frazeme, za katere sem predvidevala, da danes niso več v rabi, posledično jih ni v korpusu oziroma se je za nekatere od teh izkazalo, da se uporabljalo le še kot citati (/.../ izreka, ki ženske zbada z besedami: "Dolgi *lasje*, kratka pamet." in pregovor: "Quot capita, tot sententiae" (Kolikor *glav*, toliko misli)). Za pregovor "žalost *kosti* lomi" sem predvidevala, da ni več v rabi, kar se je v korpusu tudi potrdilo, saj se pojavi le enkrat (v kratki prozi).

¹¹ Frazem *pisati si za uho kaj* nam je bolj znan iz pesmi, ki se pojavi v filmu o Kekcu – slovenskem literarnem junaku.

7 Zaključek

Pri pisanju diplomskega dela sem se najprej osredotočila na zbiranje frazemov. Ker Gutsmanov slovar, v primerjavi s SSKJ, frazemov ne razvršča v frazeološka gnezda, sem se posvetila iskanju somatskih frazemov po posameznih geslih. Zaradi lažjega razumevanja izvora in nadaljnje analize sem vsakemu frazemu pripisala še spremljajoči nemški frazem. Po pregledu slovarja sem ugotovila, da Gutsman frazedom ne dodaja niti denotativnega niti konotativnega pomena, kar še dodatno otežuje razumevanje frazemov.

Najobsežnejši del diplomskega dela je zato posvečen razlagi pomenov frazemov. Pri tej sem si pomagala s SSKJ-jem, Pleteršnikovim slovarjem, Grafenauerjevo zbirko pregovorov, rekov in prilik ter pomenskimi razlagami nemških ustreznikov. Kar nekaj frazemov ni bilo razumljivih, saj je njihova raba v več kot 200 letih upadla ali pa se povsem izgubila.

Frazeme sem primerjala tudi s tistimi, ki jih v svoja dela vključita Anton Murko in Maks Pleteršnik. Če Gutsmanovo frazeologijo najprej primerjamo z Murkom, ugotovimo, da imata precej različno zastopanost frazemov, na kar vplivata tudi letnici izida njunih del. Pomembna pa ni le letnica, temveč tudi starost avtorjev saj nam je dvajsetletni Murko, kar zadeva razumljivost frazemov, danes bližje. Pri somatskih frazemih je podobnosti med njima zelo malo, obema pa je skupen frazem *imeti kranjske rame*, ki dokazuje enkratnost pomena pridevnika *kranjski*. Za razliko od Murka imata Pleteršnik in Gutsman veliko več skupnih frazemov. Razliko opazimo predvsem v zapisu, kjer se večkrat pojavijo vezljivostna določila, ki jih pri Gutsmanu ni. Če sklenem primerjavo, opazimo, da je veliko več podobnosti med Murkom in Pleteršnikom kot pa med njunima deloma in Gutsmanovim slovarjem.

V zadnjem delu naloge sem se osredotočila še na zastopanost posameznih delov telesa kot sestavin frazemov. Predvidevala sem, da se bodo največkrat pojavili *roka*, *srce*, *nos*, *usta* in *noga*. Domneva se je potrdila, nekoliko manj pa sta bila glede na domneve zastopana *usta* in *nos*. Nazadnje sem preverila še stanje frazeologije iz Gutsmanovega slovarja danes. Nekoliko manj je bilo frazemov ohranjenih v nespremenjeni obliki, več pa je bilo frazemov z dodano, odvzeto ali pa spremenjeno sestavino.

8 Povzetek

V diplomskem delu sem se ukvarjala s frazeologijo v slovarju Ožbalta Gutsmana z naslovom *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*. Uporabila sem tako originalno različico slovarja iz leta 1789 kot tudi obrnjeno različico Ludvika Karničarja iz leta 1999. Iz slovarja sem izpisala 61¹² frazemov, ki sem jih najprej razložila s pomočjo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, pomenske razlage nemškega ustreznika ali pa Grafenauerjeve zbirke pregovorov, rekov in prilik.

V drugem delu diplomske naloge sem iskala podobnosti in razlike s frazemi, ki jih imata v svoja dela vključena Anton Murko in Maks Pleteršnik. Osredotočila sem se na pomenske razlage in na vezljivostna določila.

Frazeme sem v zadnjem delu naloge razvrstila še po pomenskih poljih, ugotavljala zastopanost posameznih delov telesa kot sestavin frazemov in na koncu prikazala še pojavljanje frazemov danes, pri čemer sem si pomagala s korpusom Fidaplus.

9 Viri in literatura

9.1 Viri

Ivan Grafenauer, 1935: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva: Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik*. Ljubljana. Jugoslovanska knjigarna.

Ludwig Karničar, 1999: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*. Graz. Institut für Slawistik der Universität Graz.

Ožbalt Gutsman, 1789: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*. Klagenfurt. Ignaz Aloys.

¹² Številka je nekoliko večja, saj so bili nekateri frazemi, ki so se pojavljajo pod samostojnim geslom, samo variante že navedenih frazemov.

9.2 Literatura

Maja Antosiewicz Škraba, 2011: *Somatska frazeologija v Glonarjevem Slovarju slovenskega jezika (1936)*: diplomsko delo. Mentorica: E. Kržišnik. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Nataša Detič, 2007: *Somatska frazeologija slovenskega jezika*: magistrsko delo. Mentorica: E. Kržišnik. Zagorje ob Savi: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Mirko Hrovat, 1983: *Človek v zrcalu pregovorov*. Ljubljana: Tiskarna Ljudske pravice.

Franc Kocbek in Ivan Šašelj, 1934: *Slovenski pregovori, reki in prilike*. Celje: Družba sv. Mohorja.

Erika Kržišnik, 1999: Frazeologija v Murkovem slovarju. *Murkov zbornik : referati s Simpozija Anton Murko in njegov čas*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo. 312–347.

Erika Kržišnik, 2009: Telo in frazeologija. *45. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Mateja Pezdirc Bartol. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 151–168.

Jan Scheinigg, 1885: Osvald Gutsman. *Kres*. Tiskarna Družbe sv. Mohorja. 631–632.

FidaPLUS – Korpus slovenskega jezika, <http://www.fidaplus.net>. (7. 9. 2012)

Slovar slovenskega knjižnega jezika, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (20. 8. 2012)

Pleteršnikov slovar, <http://bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html> (20. 8. 2012)

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 21. september 2012

Nina Tramšek